

На правах рукопису

КОВАЛЕНКО Ольга Миколаївна

**ФОРМУВАННЯ В РОСІЙСЬКОМОВНИХ
ПЕРШОКЛАСНИКІВ НАВИЧКИ
ЧИТАННЯ НА МОТИВАЦІЙНО-МОВЛЕННЄВІЙ ОСНОВІ
(на матеріалі шкіл з українською мовою навчання)**

13.00.02 - методика навчання української мови

АВТОРЕФЕРАТ

*дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук*

00750934 (S)

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди

- Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
Джежелей Ольга Валентинівна
- Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Мартиненко Валентина Олександрівна
- Провідна установа – Полтавський державний педагогічний
інститут ім. В.Г.Короленка

Захист відбудеться «25» червня 1997 р. о 14.00 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.32.01. в Інституті педагогіки
АПН України (252001, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8)

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту
педагогіки АПН України

Автореферат розіслано «24» травня 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Бондаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Державною програмою освіти передбачається, що у початкових класах учень має оволодіти читацькими і мовленнєвими навичками та уміннями, способами роботи над художнім і науково-пізнавальним текстами, дитячою і навчальною книжкою, орієнтуватися у світі дитячих книжок, періодиці, довідковій літературі на основі розвиненого в нього інтересу до читання.

Однак, як свідчать дослідження¹, сучасні школярі втрачають інтерес до читання, що пов'язується як з можливістю одержувати інформацію завдяки різним технічним засобам, так і з недосконалістю навчання читати: до 30% учнів не виконують норм щодо темпу для відповідного класу і лише частково розуміють прочитане. Такий стан викликає необхідність створення ефективних умов для підготовки молодших школярів до самостійної роботи з книгою, спираючись на досягнення сучасної психолого-педагогічної науки.

Проблема формування й удосконалення навички читання досліджувалась багатьма науковцями. Вагомий внесок було зроблено психологами, їх теоретичні й експериментальні дослідження дозволили визначити механізм читання (Л.М.Шварц, Т.Г.Єгоров), створити його кібернетичну модель (О.А.Кузнєцов, Л.Н.Хромов); розкрити механізм утворення прямого складу (М.І.Жинкін, Д.Б.Ельконін, Л.К.Назарова, Д.С.Фонін); визначити етапи розвитку навички читання, дати порівняльну характеристику процесам читання вголос і мовчки (Т.Г.Єгоров, О.А.Андрєєв); виявити типові помилки, що виникають під час читання, пояснити їх психологічну природу (М.А.Рибніков, О.І.Малиновська); виділити

---

¹ Див.: Наслідки вивчення стану навчально-виховного процесу у 3-річній початковій школі та шляхи його дальшого вдосконалення //Початкова школа, 1987, №10. -С.23.; Результати навчально-виховного процесу в 2-3 класах 4-річної початкової школи //Початкова школа, 1989, №10, -С.2-3.

ступені розуміння прочитаного (І.М.Морозова, Б.О.Богуславська, З.І.Кличникова, З.І.Романовська).

Удосконалення навички читання завжди було в полі зору й методичної науки. Ще на початку ХХ сторіччя В.П.Вахтеров звернув увагу на те, що навичка читання розвивається передусім завдяки використанню спеціальних вправ. Ця ідея знайшла широкий відгук. У першій половині нашого століття в процесі роботи над художнім і науково-пізнавальним текстами застосовувалась система вправ, спрямована на розвиток якостей навички читання (Т.Г.Лубенець, П.О.Афанасьєв, О.Ф.Музиченко, С.П.Рєдозубов, М.А.Костін, Н.А.Щербаківа, М.П.Канонікін). І в наш час ця ідея залишається провідною (Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко). Сьогодні існують спеціально розроблені системи вправ з читання для використання в умовах корекційної роботи (С.П.Іваненко, Л.М.Єфименкова, Г.Г.Мисаренко). У методиці розроблено цілеспрямовані вправи на удосконалення оптичного сприйняття слова, вимови, досягнення синтезу сприйняття слова і його розуміння (М.І.Оморокова, Л.К.Назарова, І.П.Гудзик, Л.Ф.Климанова, В.О.Науменко). Широко відомі системи логічних вправ (В.А.Кирюшкін, А.П.Шанько), письмових вправ – зорових диктантів (І.Т.Федоренко), спрямованих на розвиток навички читання.

Одним із раціональних шляхів становлення й удосконалення уміння читати визнається формування механізмів мотиваційної сфери. Психологи вважають, що в навчальній діяльності, яка здійснюється молодшими школярами, важливу роль відіграють соціальні мотиви (Л.І.Божович, А.К.Маркова, П.М.Якобсон). Але найбільша ефективність у навчанні досягається завдяки поєднанню позитивної соціальної мотивації з мотивами пізнавальними, пов'язаними із змістом самої діяльності (В.О.Сухомлинський, Н.Ф.Скрипченко, Н.М.Світловська, О.В.Джежелей, Ш.О.Амонашвілі).

Однак залишаються малодослідженими питання про досягнення узгодженості в навчальному процесі між набуттям навичок усного мовлення

і формуванням механізму читання, а також про створення в учнів, які мають недосконалу техніку читання, позитивної мотивації щодо зазначеного виду діяльності. Особливого значення набуває вирішення цих питань під час навчання читати російськомовних дітей у школах з українською мовою викладання.

Недостатня теоретична розробленість названих проблем, пошуки ефективних шляхів розвитку усного українського мовлення як основи формування навички читання в учнів, для яких засобом спілкування є російська мова, зумовлюють актуальність дисертаційного дослідження на тему: «Формування у російськомовних першокласників навички читання на мотиваційно-мовленнєвій основі (на матеріалі шкіл з українською мовою навчання)».

Об'єктом дослідження є навчання техніки читання російськомовних учнів у період після опанування грамоти у взаємозв'язку з виробленням навичок усного українського мовлення.

Предмет дослідження становить методика формування в російськомовних першокласників, які навчаються у школах з українською мовою викладання, позитивної мотивації до читацької діяльності.

Мета дослідження полягає в розробці науково обґрунтованих та експериментально перевірених прийомів вироблення у російськомовних першокласників навички українського читання на мотиваційно-мовленнєвій основі.

У дослідженні висунута гіпотеза: щоб усунути розрив між темпом читання й розумінням тексту і на цій основі створити позитивну мотивацію в російськомовних першокласників до читацької діяльності, необхідно в процесі навчання спиратися на розвиток усного українського мовлення і використання спеціально створеної системи вправ, спрямованих на інтенсивне опанування навички читання.

Реалізація гіпотези передбачає розв'язання таких завдань:

1. Виявити стан дошкільної мовленнєвої підготовки дітей з російськомовних сімей, які вступили до шкіл з українською мовою навчання.
2. Розробити систему комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, яка забезпечувала б розвиток українського мовлення і дозволила першокласникам набути необхідних читацьких навичок, достатніх для самостійного опанування тексту.
3. Здійснити відбір з дитячої літератури творів, які за своєю формою і змістом відповідають розробленій системі вправ і сприяють створенню позитивної мотивації до здійснення читацької діяльності.
4. Укласти для першого класу навчальний посібник з читання на основі розробленої системи вправ і відібраних творів, завдяки яким читачі-початківці одержать можливість свідомо сприймати текст за умов недосконалої техніки читання.
5. Визначити експериментальним шляхом ефективність прийомів використання системи усних вправ і навчального посібника з читання.

Для реалізації поставлених завдань і перевірки висунутої гіпотези використовувались такі методи дослідження: аналіз спеціальної літератури (психологічної, педагогічної, методичної); безпосереднє спостереження за процесом формування у дітей навички читання; опитування учнів, учителів (вільне інтерв'ю, бесіди); анкетування; педагогічний експеримент (констатуючий і формуючий); узагальнення, аналіз і рейтинг розробленої системи вправ; вимірювання (реєстрація і підрахунок об'єктів за порівняльними величинами, зіставлення величини ознаки, що досліджується, з певним стандартним інтервалом, визнаним за одиницю); метод кількісної й якісної обробки експериментальних даних.

Теоретичною основою дослідження стали: ідеї навчання рідної мови К.Д.Ушинського та його послідовників; положення про взаємозв'язок у навчанні слухати, говорити, читати, писати у світлі теорії мовленнєвої

діяльності; комунікативні методики навчання мов; положення про взаємний вплив мов у процесі їх засвоєння; концепція О.В.Джежелей про виділення кількох напрямків у підготовці читача; науково і практично підтверджені прийоми вдосконалення техніки читання.

Дослідження проводилось у три етапи:

На першому етапі (1991-1992 рр.) здійснювався аналіз психологічної, педагогічної, методичної літератури з проблеми, що досліджується, а також шкільних програм, підручників, навчальних посібників; проводилися констатуючі зрізи, у процесі яких узагальнювався досвід роботи вчителів щодо формування навички читання, вивчалися мовленнєві особливості дітей з російськомовних сімей, що вступили до школи з українською мовою викладання; визначались гіпотеза і завдання дослідження.

На другому етапі (1992-1995 рр.) – встановлювались умови, що сприяють ефективному опануванню російськомовними учнями навички українського читання; розроблялась система комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, здійснювався відбір з дитячої літератури текстів, необхідних для створення навчального посібника типу задачника з читання; проводився формуючий експеримент; готувались методичні рекомендації для вчителів початкових класів.

На третьому етапі (1995-1996 рр.) перевірялась вірогідність висновків, одержаних у процесі формуючого експерименту, апробувались методи і прийоми дослідження, обговорювались його результати.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше поставлено питання про створення умов для успішного опанування російськомовними учнями українського читання в школах з українською мовою викладання; вперше розроблено прийоми формування на мотиваційно-мовленнєвій основі навички українського читання в російськомовних учнів, які вивчають українську мову як першу.

Теоретична значущість роботи визначається науковим обґрунтуванням і розробкою системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, спрямованих на розвиток усного українського мовлення російськомовних учнів, й інтенсивне оволодіння ними навичкою читання.

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування системи усних вправ і створеного навчального посібника типу задачника з читання для першого класу в практиці навчання російськомовних учнів і використанням результатів дослідження у процесі підготовки майбутніх вчителів у педагогічних коледжах і вузах.

Обґрунтованість і вірогідність результатів роботи забезпечується використанням раціонального комплексу методів дослідження, адекватних поставленим завданням, якісною і кількісною обробкою одержаних даних; багаторазовою перевіркою основних теоретичних висновків і методичних рекомендацій у практичній роботі вчителів перших класів 3-річної початкової школи; реальними позитивними результатами в сформованості навичок усного мовлення і читання учнів експериментальних класів.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Окремі положення концепції, прийоми навчання російськомовних дітей читати по-українському обговорювались на серпневих педагогічних конференціях у Комінтернівському і Ленінському районах міста Харкова, Харківському районі Харківської області (1994-1996 рр.), виголошувались на семінарах при Харківському обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів (1994-1996 рр.), були предметом виступів на щорічних наукових конференціях Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди (1994-1996 рр.). Методика навчання російськомовних дітей запроваджувалась у школах №102, №108 м.Харкова і Циркунівській середній школі Харківського району Харківської області.

З теми дисертаційної роботи є 5 публікацій.

На захист виносяться такі положення:

1. Позитивна мотивація до читання у російськомовних першокласників створюється на основі розвитку усного українського мовлення і застосування спеціальної системи взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, які забезпечують скорочення термінів оволодіння умінням усвідомлено читати.

2. В освоєнні російськомовними учнями усного українського мовлення і читання важливу роль відіграють літературна мова вчителя як зразок для наслідування, його уміння виразно відтворювати текст, а також застосування прийому хорового проговорювання.

3. Систематичне використання поряд з діючими хрестоматіями («Читанками») навчального посібника типу задачника, спрямованого на розвиток техніки читання, дає можливість першокласникам, у яких до школи не були сформовані читацькі навички, досягти на кінець року усвідомленого читання в темпі 50-60 слів за хвилину.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, додатку.

У вступі обґрунтовуються тема дослідження та її актуальність; визначаються мета, об'єкт, предмет, гіпотеза і завдання дослідження; характеризується його теоретична основа; розкриваються наукова новизна, теоретичне значення і практична значущість роботи; подається характеристика етапів дослідження; формулюються положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Психолого-педагогічні засади навчання читати" - подаються наукові основи, які стали фундаментом для створення й обґрунтування системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і

вправ з читання, спрямованих на розвиток усного українського мовлення й удосконалення механізму читання російськомовних першокласників, які вступили до школи з українською мовою навчання.

Як доведено авторами теорії мовленнєвої діяльності - М.І.Жинкіним, О.О.Леонтьєвим, І.О.Зимньою, Ю.І.Пассовим, З.І.Кличнковою, С.К.Фолломкіною, читання - це один з її видів. Його своєрідність виявляється в необхідності здійснення одночасного процесу прийому й озвучення мовлення на основі взаємодії зорового, мовленнєво-рухового і слухового аналізаторів з розумінням смислу прочитаного. Досягнення ж узгодженості, одночасності у перебігові цих процесів становить головну складність набуття повноцінної навички читання.

Особливо це відчувається на початковому етапі навчання читати, оскільки учням доводиться усвідомлювати прочитане за умов несформованої техніки читання. Водночас осмислення прочитуваного утруднюється ще й недосконалістю усного мовлення дитини. Це - загальновизнане спостереження, підтвержене вченими і практичними працівниками школи. Учителям початкових класів відомі непоодинокі випадки, коли учні, вивчивши букви, задовільно читають, але неспроможні переказати прочитане. Читаючи, вони не усвідомлюють смисл тексту. Відоме й інше: зміст прочитаного їм важко переказати через бідність словника, невміння будувати речення. Такі випадки відзначаються і в учнів, які навчаються читати рідною мовою.

Найбільшою мірою труднощі і в розумінні тексту, і в передачі його змісту відчувають ті діти, для яких освоювана ними мова до цього не була мовою повсякденного спілкування. Пояснюється це недосконалістю усного мовлення. Підтвердження цього знаходимо в навчанні російськомовних першокласників читати українською мовою. Надто слабе володіння таким контингентом учнів українською мовою стоїть на перешкоді як виробленню техніки читання, так і усвідомленню змісту прочи-

туваного. Звідси стає зрозумілим, що для забезпечення повноцінного формування навички читання українською мовою у російськомовних учнів і досягнення ними розуміння прочитаного необхідно, спираючись на взаємозв'язки, що існують між видами мовленнєвої діяльності, цілеспрямовано розвивати їхнє усне українське мовлення (слухання і говоріння), відводячи на уроці для цієї роботи певний час і використовуючи відповідну систему вправ. Це й було однією зі складових нашого дослідження.

Розв'язання проблеми, пов'язаної з формуванням техніки читання, вбачалося в організації інтенсивної системної роботи, спрямованої на подолання труднощів, що мають місце на кожному з етапів навчання читати. В її запровадженні ми спиралась на розроблені Т.Г.Єгоровим етапи опанування механізму читання. Було встановлено, що формування навички читання на аналітичному етапі повинно супроводжуватися значною кількістю вправ, які забезпечують стійке запам'ятовування букв, набуття необхідного досвіду в читанні складів, їх розпізнаванні, поєднанні; в читанні окремих слів; повторному перечитуванні речень з метою кращого розуміння, збагачення й активізації словникового запасу. На синтетичному етапі основну увагу слід приділити читанню за здогадкою, розвитку уміння здійснювати її перевірку; накопиченню читацького досвіду, який дозволяє забезпечити розпізнавання слів у тексті й т. ін. Ці положення стали конструктивно-змістовним обґрунтуванням розробленої нами системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання.

Розроблена система вправ покликана забезпечити розвиток усного українського мовлення й набуття навички читання у російськомовних учнів, що необхідно для розширення можливостей початкуючих читачів у спілкуванні з книгою. Цим передбачалось запобігти розриву між недосконалістю усного мовлення і техніки читання, та розумінням тексту, що, як

зазначалося, характеризує особливість початкового етапу опанування даного виду мовленнєвої діяльності.

Однією з важливих умов ефективного навчання читати психолого-педагогічна наука визнає й формування в учнів позитивної мотивації до здійснення цієї діяльності. Вона досягається поєднанням інтенсивності навчання (впровадження спеціально розробленої системи вправ) із збагаченням і активізацією необхідного для розуміння словникового запасу учнів (розвиток усного мовлення), розширенням читацьких інтересів унаслідок цілеспрямованої організації слухання художніх творів; використанням текстів дитячої літератури, доступних за формою і змістом для самостійного опрацювання читачам-початківцям, що забезпечує емоційно позитивне ставлення до самого процесу читання. Названі положення залишаються вагомими як для навчання дітей, які оволодівають технікою читання рідною українською мовою, так і для вироблення умінь читати в учнів, які роблять лише перші кроки у вивченні української мови.

З метою підвищення мотивації до здійснення самостійної читацької діяльності, набуття російськомовними учнями навички читання нами було здійснено відбір творів дитячої літератури, що дозволяють зняти або де-що зменшити основні труднощі початкового етапу навчання читати і забезпечують першокласникам можливість опанувати текст на рівні кваліфікованого читача.

Відбір текстів здійснювався за такими критеріями:

1. Для досягнення розуміння прочитаного читачами-початківцями тексти творів повинні бути: а) знайомі за змістом, тобто такі, які діти чули раніше у виконанні дорослого; б) прозорі за композицією і сюжетом, прості за формою і морально-емоційною спрямованістю, тобто такі, що не потребують від першокласників поглибленої роботи над їх осмисленням, докладного аналізу.

2. Для залучення читачів до безпосереднього спілкування з автором і персонажами твору слід добирати тексти, що викликають інтерес, спонукають взяти участь у грі.

3. Для підвищення мовленнєвої культури першокласників доцільно добирати твори з повторами слів, словосполучень і виразів, що сприятиме засвоєнню правильної вимови, певного ритму мовлення, спонтанної виразності. Бажано, щоб це були слова і вирази, які викликають емоції, доступні дітям не лише для сприйняття, а й для відтворення.

Ці критерії було покладено в основу відбору текстів для розробленого й апробованого нами навчального посібника типу задачника з читання, спрямованого на удосконалення технічної сторони навички.

У другому розділі - "Обґрунтування і хід експериментального навчання російськомовних учнів читати по-українському" - наводяться дані аналізу особливостей мовлення семирічних дітей, зарахованих до першого класу, а також рівня сформованості у них навички читання; розглядається специфіка опанування механізму читання українських текстів учнями, які до цього не володіли українською мовою; описується система комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання і розкриті прийоми роботи над нею, сформульоване її наукове обґрунтування і викладені результати проведеного експерименту.

На основі анкетування й індивідуальних бесід з 228 учнями семирічного віку, що вступили в 1991, 1992, 1993 рр. до перших класів середніх шкіл № 102 і № 108 м.Харкова, їх батьками, за бажанням яких діти пішли вчитись до шкіл з українською мовою навчання, було встановлено, що більшість з них (94%) спілкуються в сім'ї російською мовою і лише частково розуміють українське мовлення; менше 1% користуються українською мовою на рівні мовленнєвої практики; у 5% першокласників сформований суміщений механізм породження мовлення обома мовами, причому у 3% з них домінує українське мовлення, у 2% - російське.

Одержані дані впевнили в тому, що успішне навчання такого контингенту учнів читати по-українському неможливе без оволодіння ними навичками усного українського мовлення. До того ж необхідно створити такі умови, які сприяли б формуванню автономного механізму породження мовлення двома мовами. Тому передбачалося, що робота над засвоєнням дикції та вимовних норм української мови, формуванням активного словника, засвоєнням необхідних граматичних конструкцій не повинна бути епізодичною, а має стати системною й охоплювати весь обсяг програмових завдань навчання першокласників.

Природно, що в проведенні експерименту необхідно було зважати на різний рівень сформованості навички читання в прийнятих до першого класу учнів. Так, обстеження показало, що з 228 першокласників у 173 (76%) ще до школи почав формуватися механізм читання, у 55 учнів (24%) навички читання не були сформовані. Серед дітей, що не читали, 64% знали всі букви і 26% знали букви частково. З 173 першокласників, у яких ще до школи почав формуватися механізм читання, продуктивними способами оволоділи 73% учнів, читання ж 27% школярів оцінювалось як побуквене.

Паралельно з визначенням рівня сформованості навички читання перевірялось уміння читати українською мовою. З'ясувалося, що в числі тих, хто оволодів певними навичками читання до школи, 80% вчилися читати російською мовою. Досвід читання українських текстів мали лише 20% учнів. Однак, як показало знайомство з їхніми читацькими навичками, з 35 першокласників, що читали українською мовою, відтворити прочитане цією ж мовою (переказати чи відповісти на запитання) зміг лише 1 учень (3%); у 9 осіб (26%) у відповідях звучало змішане мовлення з перевагою українського, а у 3 (9%) - з перевагою російського; 8 учнів (22%) відповідали російською і 14 (40%) не зрозуміли прочитаного.

Аналіз даних дозволив констатувати, що лише у 10 учнів (тобто 4% від загальної кількості обстежених першокласників) ще до школи почали розвиватись навички слухання і говоріння українською мовою і на цій основі формувався механізм читання. Що ж до перевіреної більшості першокласників, то в них читання українського тексту проявлялось, як правило, на рівні озвучування надрукованого, без осмислення прочитаного і без уміння передати його своїми словами.

Результати обстеження дали підстави стверджувати, що для успішного формування механізму читання в зазначеного контингенту учнів, яке ґрунтується на розвиненій навичці усного мовлення, важливо забезпечити продуктивну попередню підготовку для повноцінного сприймання українських текстів у процесі самостійного читання, розуміння і його переказу. Складовими частинами цієї продуктивної роботи було визнано:

– створення в школі сприятливих умов для використання української мови, зокрема: а) заохочення учнів до спілкування поза уроками українською мовою, б) організація слухання художніх творів української дитячої літератури;

– здійснення навчання на основі наслідування мовлення вчителя, яке має бути взірцем для учнів;

– впровадження в практику навчання системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, спрямованих на розвиток навичок усного українського мовлення й удосконалення механізму читання.

Виділення цих умов як ефективних заходів формування навички читання відповідає одному із важливих принципів навчання мови, який визнає пріоритетний розвиток усного мовлення щодо писемного. Кожна з названих умов відіграє відповідну роль і посідає належне місце в експерименті. Класоводи постійно спонукали і заохочували першокласників до виконання єдиного мовного режиму. Використання дитячої літератури

стало постійним компонентом уроків читання. До розмов з дітьми українською мовою і читання українських дитячих книг заохочувались і батьки. Завдяки цьому створювалось українське мовленнєве оточення, яке позитивно впливало на розвиток у російськомовних першокласників усного українського мовлення.

Окреме місце в формуванні читацької діяльності у цих учнів посідала розроблена нами система комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, яка передбачала розвиток як технічної сторони навички читання, так і тієї, що стосується розуміння смислу прочитаного.

Створюючи систему вправ, ми виходили з того, що необхідною передумовою набуття власне навички читання є залучення першокласників до активної мовленнєвої діяльності, формування і збагачення їх словникового запасу. Тому досягти покращання розуміння прочитаного намагалися на основі цілеспрямованого формування усного українського мовлення учнів завдяки використанню вправ на конструювання і реконструювання речень; формування чіткої і виразної вимови; усвідомлення змісту; формування навичок розширювати й уточнювати висловлювання; вправ, що сприяють формуванню швидкої реакції на слово.

Ці вправи забезпечують загальну мовну підготовку російськомовних учнів, оскільки передбачають засвоєння ними орфоепічних і граматичних норм української мови, а також готують дітей до свідомого виконання взаємопов'язаних вправ з читання, спрямованих на удосконалення технічної сторони навички.

Для розвитку техніки читання застосовувались вправи на виділення і швидке схоплювання букв-знаків серед інших і в системі слова; на розпізнавання складів і об'єднання їх у слова; на моментальне схоплювання і розуміння слова як неподільного цілого; на встановлення зв'язків між окремими словами й об'єднання їх у словосполучення; на осмислення

і відпрацювання інтонації окремих речень; на читання і розуміння зв'язних текстів.

Виконання подібних завдань сприяє подоланню учнями технічних труднощів у процесі набуття ними повноцінної навички, яка забезпечує свідоме і правильне читання. А це, в свою чергу, дозволяє дітям одержувати задоволення від здійснення самостійної читацької діяльності.

Водночас у проведенні експерименту було враховано й те, що в зміцненні й підвищенні інтересу до читацької діяльності велику роль відіграє створення комунікативної мотивації. Досягається це передусім використанням художніх творів дитячої літератури, доступних за формою і змістом для самостійного опрацювання читачами-початківцями. Добір таких творів став одним із завдань підготовки і проведення експериментального навчання.

На основі розробленої системи вправ і відбору текстів нами було створено і апробовано навчальний посібник для початкової школи типу задачника з читання. Виконання вміщених у ньому вправ і завдань покликане допомогти наймолодшому школяреві опанувати текст за умови недосконалості техніки читання і отримувати задоволення від спрямованої на комунікацію діяльності.

Посібник використовувався поряд з існуючими навчальними хрестоматіями з метою доповнення їх спеціально розробленими технічними вправами, які мають сприяти вдосконаленню механізму читання у період після опанування грамоти.

Апробація розробленої нами системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, а також навчального посібника типу задачника з читання здійснювалась протягом трьох років (з 1993 до 1996 рр.) на базі 9 перших класів двох середніх загальноосвітніх шкіл № 102, № 108 міста Харкова і 4-х перших класів Циркунівської середньої школи Харківського району Харківської області.

У проведенні формуючого експерименту передбачалося:

а) визначити ефективність упровадження розробленої системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, виявити загальні тенденції, зокрема: вплив на розвиток українського мовлення учнів, формування навичок читання, появу інтересу до читацької діяльності;

б) з'ясувати залежність продуктивності застосування системи взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання від об'єктивних умов: ступеня сприйняття вчителем пропонованої системи, віку і стартового рівня підготовки учнів;

в) виділити оптимальні умови, що дозволяють забезпечити максимальну ефективність навчання за розробленою системою.

Експериментальна робота, проведена в перших класах трирічної початкової школи незалежно від наявних умов, виявила загальні позитивні тенденції, які дозволяють говорити про ефективність упровадження в навчальний процес системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання:

1. В усіх учнів експериментальних класів відзначено належний рівень оволодіння навичками усного мовлення, достатній для подальшого набуття повноцінних знань в умовах школи з українською мовою навчання.

2. Рівень сформованості навичок читання в усіх класах відповідає вимогам, зафіксованим у державній програмі. До того ж за темпом читання у 80% школярів відзначається перевищення програмних норм.

До кінця першого року навчання до 70% учнів опановують спосіб читання цілими словами. Внаслідок використання цілеспрямованих вправ у дітей під час читання значно зменшується кількість помилок. Так, на одиницю тексту в 140 слів першокласники припускаються до трьох помилок. Усі учні експериментальних класів володіють розумінням тексту на фактичному рівні, а до 50% – смисловим розумінням.

Це свідчить про те, що застосування спеціальних посібників, спрямованих на удосконалення техніки читання, дає можливість значно скоротити термін переходу дитини протягом лише одного року від аналітичного до смислового свідомого читання, а, отже, і до самостійного знайомства з дитячою літературою.

3. Цілеспрямоване подолання технічних труднощів, заохочуване вчителем, прискорення темпу читання на рівні цілого слова, що відбувається одночасно з осмисленням тексту, переконують дитину в можливості одержувати задоволення від читання. І цим пояснюється поява в учнів інтересу до читацької діяльності: під кінець року понад 90% першокласників позитивно ставляться до читання.

Проведення експериментальної роботи у багатьох класах кількох шкіл дозволило нам встановити рівень і характер залежності ефективності застосування системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання від об'єктивних умов, і, насамперед, від ступеня прийняття даної системи вчителем. З огляду на це в експериментальному навчанні було виділено три основні типи вчителів:

- учитель, що приймає систему в цілому, прагне до її повного відтворення в умовах свого класу, максимально використовує вправи з слухання, говоріння, читання;

- учитель, що зменшує роль усних вправ, майже відмовляється від них, але прагне до більш повного використання вправ з читання;

- учитель, що використовує усні вправи і вправи з читання на свій розсуд, епізодично.

Під час проведення експерименту в перших класах трирічної початкової школи нами було одержано дані, які свідчать про те, що найвищої результативності за всіма параметрами (за рівнем набуття учнями навичок усного мовлення; за рівнем сформованості навичок читання; за викиненням і утриманням інтересу до читацької діяльності) було досягнуто

в класі, де вчитель прагнув до найбільш повного використання запропонованої системи вправ: 81% учнів оволоділи українською мовою на рівні мовленнєвої практики; 80% - досягли темпу читання 50-60 слів за хвилину і більше; 100% - позитивно ставляться до читацької діяльності.

У класі, де вчителем применшувалась роль усних вправ і не приділялась належна увага роботі з книгою, спостерігався деякий спад інтересу до читацької діяльності (лише 84% позитивно ставляться до неї) і значне зниження рівня сформованості навичок говоріння українською мовою (54%) при збереженні досить високих показників опанування механізму читання (60% учнів досягають темпу читання 50-60 за хвилину і більше). На наш погляд, подібне зниження результативності є закономірним, оскільки вдосконалення навичок читання знаходиться в прямій залежності від рівня сформованості навичок усного мовлення. У зв'язку з цим важливо відзначити, що тільки паралельне застосування комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання може значно вплинути на ефективність навчання.

Відмова вчителя від цілеспрямованої роботи за запропонованою системою, відсутність інтенсивності в її застосуванні значно знизили результати в оволодінні першокласниками навичками читання порівняно з учнями перших двох експериментальних класів (42% учнів досягають темпу читання 50-60 слів за хвилину і більше). Проте навіть епізодичне використання системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання дозволило досягти високих показників сформованості навичок усного мовлення (69%), забезпечити позитивне ставлення до читацької діяльності більшості учнів (92%) і домогтися виконання всіма першокласниками нормативних вимог, передбачених державною програмою щодо читання.

Отже, здійснений експеримент показав: 1) впровадження системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання навіть за

умови її обмеженого застосування є раціональним; 2) успіх навчання знаходиться у прямій залежності від ступеня прийняття даної системи вчителем, тобто, чим цілеспрямованіше й інтенсивніше використовуються запропоновані вправи в навчальному процесі, тим вищі загальні результати.

З'ясувати ступінь залежності ефективності використання системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання від віку учнів дозволило залучення до участі в експерименті шестирічних першокласників, які прийшли до школи з російськомовних сімей. Нами було одержано дані, які свідчать про те, що скорочення термінів навчання грамоти поряд з використанням системи цілеспрямованих вправ, значно впливає на розвиток навичок усного мовлення (90% першокласників оволодівають українською мовою на рівні мовленнєвої практики) й удосконалення механізму читання учнів (всі діти досягають рівня читання, передбаченого діючими програмами на кінець року для семирічних першокласників і 40% серед них оволодівають темпом читання 50-60 слів за хвилину), а також сприяє формуванню позитивного ставлення до читання (90%).

Це переконує в доцільності більш раннього впровадження у навчальний процес запропонованої системи вправ.

Встановити ступінь залежності продуктивності застосування системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання від вихідного рівня підготовки учнів дозволяють об'єктивні дані, одержані під час організації індивідуальної систематичної роботи з першокласниками.

Результати просування окремих учнів, що відчувають труднощі під час опанування навички читання, підтверджують доцільність і ефективність використання запропонованої системи вправ для організації індивідуальних занять з подібним контингентом дітей. Її застосування дозволяє всім першокласникам, незалежно від ступеня дошкільної

підготовки і характеру труднощів, що виникають у процесі формування навичок, за короткий термін (лише один рік навчання) оволодіти темпом читання, що становить 50-60 слів за хвилину. А це забезпечує добре фактичне, а іноді й смислове розуміння на рівні тексту, а отже, дозволяє дитині відчувати себе справжнім читачем, здатним одержувати задоволення від "спілкування" з автором твору.

Під час експериментального навчання було також виявлено, що діти, які прийшли до школи з темпом читання 20 слів за хвилину, до кінця року переходять на рівень читання 90 слів за хвилину, досягаючи при цьому смислового розуміння, що відповідає рівню 3 року навчання за чинними програмами (але на текстах, доступних їх віку).

Отже, можна зробити висновок, що ефективність застосування системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання не залежить від стартового рівня підготовки першокласників. Її позитивний вплив поширюється на всі категорії учнів.

Проведене дослідження дозволило визначити й оптимальні умови, які сприяють досягненню максимальної результативності від упровадження в практику розробленої системи вправ:

- використання усних вправ і вправ з читання повинно мати системний характер;

- обов'язковою умовою використання вправ є інтенсивність, яка визначається кількістю і тривалістю повторів (вправи слід застосовувати протягом 10-15 хвилин щоденно);

- необхідно максимально збільшити мовленнєву практику учнів шляхом застосування прийому хорového проговорювання;

- формування мовленнєвих навичок має спиратися на організацію систематичного слухання художніх творів в урочний час і забезпечення дітей необхідною літературою;

- колективні форми роботи слід підтримувати і доповнювати систематичними індивідуальними заняттями з учнями, що зазнають певних труднощів у процесі формування навички читання.

У висновках узагальнюються результати роботи, підводяться підсумки дослідження.

Проведене дисертаційне дослідження присвячене проблемі формування навички читання у російськомовних першокласників, які вступають до шкіл з українською мовою викладання.

Виходячи з того, що читання - це один з видів мовленнєвої діяльності, було визнано, що для досягнення відчутних результатів у навчанні читати, необхідно створити, насамперед, умови для розвитку усного українського мовлення учнів з російськомовних сімей. Практичне втілення ця ідея знайшла в розробленій системі усних вправ, якими користувались вчителі, залучені до експерименту, з першого дня перебування дітей у школі.

Усні вправи були визнані як підґрунтя, яке дає змогу успішно застосовувати взаємопов'язану з ними систему вправ з читання по закінченні букварного періоду, оскільки вони забезпечують не лише розвиток усного мовлення, а й готують учнів до свідомого сприйняття тексту, орієнтують на виділення головної думки висловлювання тощо.

Уведення вправ з читання дало першокласникам змогу на окремому, не пов'язаному з хрестоматійними текстами, навчально-прикладному матеріалі вправлятися у подоланні труднощів початкового етапу освоєння техніки і досягти такого рівня читання, який дозволяє читачеві одержувати задоволення від здійснюваної діяльності.

Дані, одержані в результаті експериментальної апробації розробленої системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання, переконують у її ефективності. А це підтверджує правильність висунутої нами гіпотези і дозволяє рекомендувати вчителям, які навчають читати

російськомовних учнів у школах з українською мовою викладання, проводити цілеспрямовану роботу щодо формування навички читання на мотиваційно-мовленнєвій основі, створюваній системою комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання.

Здійснене нами дослідження не охопило всього кола питань, пов'язаних з навчанням читати російськомовних першокласників. В експерименті основну увагу було звернено на розвиток навички читання вголос. Про перехід від читання вголос до читання мовчки йшлося лише в незначній кількості вправ. Тому в роботі не висвітлено проблеми набуття учнями навичок мовчазного читання. Тим часом наявні в дисертації типи вправ можуть послужити поштовхом для подальшого осмислення процесу становлення цієї складної навички.

Одним із перспективних напрямків розпочатої нами роботи вважаємо подальшу розробку системи технічних вправ для застосування на другому і третьому роках навчання з метою досягнення учнями смислового розуміння прочитаних творів.

Скорочення термінів переходу учнів до смислового свідомого читання завдяки використанню системи комплексних взаємопов'язаних усних вправ і вправ з читання дозволяє поставити питання й про цілеспрямоване набуття учнями початкових класів літературної освіти. Розв'язанню ж проблеми поєднання процесів удосконалення навички читання з одержанням літературної освіти може бути присвячене окреме дисертаційне дослідження.

З теми дисертації опубліковані такі роботи:

1. Навчаємо слухати, говорити, читати // Початкова школа, 1994, № 6. - 0,9 друк. арк. (у співавт. з О.В.Джежелей, А.А.Ємець), авт. - 0,3 друк. арк.

2. Уроки читання і види мовної діяльності // Початкова школа, 1994, № 7, № 8. - 1,5 друк. арк. (у співавт. з О.В.Джежелей, А.А.Ємець), авт. - 0,5 друк. арк.

3. Вчуся читати: Книга для тих, хто бажає навчитися читати без помилок цілими словами. - Харків: Альманах, 1995. -10 друк. арк. (у співавт. з О.В.Джежелей), авт. - 5 друк. арк.

4. Навчаємося слухати, говорити, читати...: Методичні рекомендації для вчителів початкових класів (у 2-х частинах). -Запоріжжя, 1995. - 3 друк. арк. (у співавт. з О.В.Джежелей, А.А.Ємець), авт. - 1 друк. арк.

5. Розвиток мовлення і навчання читати: Книга для вчителів і батьків. - Харків: Альманах, 1995. - 5 друк. арк. (у співавт. з О.В.Джежелей, А.А.Ємець), авт. - 2 друк. арк.

O.N.Kovalenko «Forming the Reading Habits of the Russian-Speaking First-Formers on Motivation-Speech Basis (on the material of the Ukrainian language teaching schools)».

The Thesis (manuscript) for the Pedagogical Candidate's Degree on Speciality 13.00.02 – Teaching Methods (Ukrainian Language). Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

The study based on the analysis of the existing patterns of the psychological-pedagogical nature reveals the interconnections between the development of the oral and written speeches and the formation of positive motivation for carrying out the independent reader's activities of the Russian-speaking first-formers. Solved herein on a practical level is the problem of equipping the educational process with the system of the complex interconnected oral exercises and exercises in reading for ensuring the cutting down of terms required to form the habit of semantic mature reading at the level of 50 to 60 words per minute of the Russian-speaking families' children in the conditions of the Ukrainian language teaching schools.

Коваленко О.Н. Формирование у русскоязычных первоклассников навыка чтения на мотивационно-речевой основе (на материале школ с украинским языком обучения).

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - методика преподавания (украинского языка). Институт педагогики Академии педагогических наук Украины, Киев, 1997.

В исследовании на основе анализа существующих закономерностей психолого-педагогического характера выявляются взаимосвязи между развитием устной и письменной речи и формированием у русскоязычных первоклассников положительной мотивации к осуществлению самостоятельной читательской деятельности. На практическом уровне решается проблема оснащения учебного процесса системой комплексных взаимосвязанных устных упражнений и упражнений в чтении, обеспечивающей сокращение сроков формирования навыка смыслового сознательного чтения на уровне темпа 50-60 слов в минуту у детей из русскоязычных семей в условиях школы с украинским языком обучения.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, механізм читання, російськомовні учні, навичка читання, темп, розуміння, мотивація, система вправ, буква, склад, слово, словосполучення, речення, текст.

Kof

Підписано до друку 21.05.97 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Тираж 100. Зам. 152.

Регіональний Центр Нових Інформаційних Технологій
310168, м.Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 218-Б, тел/факс (0572) 67-66-04

432510

AB 38.099